BUTLLETÍ DE LA REIAL ACADÈMIA CATALANA DE BELLES ARTS DE SANT JORDI, XIII, 1999, pàgs. 307-313

UN RELLOTGE *COMTOISE* DEL MUSEU ROMÀNTIC CAN PAPIOL DE VILANOVA I LA GELTRÚ

LLUÏSA AMENÓS

La regió francesa del Franc Comtat és una de les àrees geogràfiques de major producció rellotgera, en especial de rellotges de caixa alta, des de finals del segle XVII. Els principals centres productors eren la ciutat de Besançon i les viles de Morez i Morbier. El tipus de rellotge que s'hi produeix rep el nom de *comtoise*[1] i gaudeix d'unes característiques tècniques i tipològiques força ben definides. Al darrer terç del segle XVIII els tallers de la regió del Franc Comtat s'incorporen al tren de la industrialització, de manera que els elements constitutius dels rellotges passen a fabricar-se en sèrie. La conseqüència directa és la popularització d'aquest tipus de rellotge, que a finals del segle XVIII es troba per tot França i en suplanta la producció artesanal.

A inicis del segle XIX entren a Catalunya una gran quantitat de rellotges procedents de França, principalment de Morez, i d'Alemanya, de la regió de la Selva Negra, que van acabar amb la producció artesanal de rellotges a Catalunya.[2] Aquests rellotges, accessibles econòmicament, van tenir una gran acceptació entre la burgesia rural, i era un dels mobles que presidia les sales, on marcaven l'inevitable pas del temps.

El Museu Can Papiol de Vilanova i la Geltrú conserva un d'aquests rellotges que tot seguit passem a descriure.[3]

La caixa del rellotge és de fusta encaixada, motllurada i envernissada, de forma paral·lelepípeda, assentada sobre un sòcol i coronada per una cornisa, el cos de la

1. *Vid.* MAITZNER, Francis; i MOREAU, Jean, *Recherches sur l'horloge de comté. La Comtoise. La Morbier. La Morez*, L'Imprimerie Moderne de Dreux, Dreux, 1985, pàg. 276. AA.VV., *La Pendule Française. Des origines à nos jours*, París, Tardy, s.d., pàgs. 275 i 276. URESOVA, Libuse, *El Arte de la Relojería*, Madrid, Libsa, 1990, pàg. 115. ALAN LLOYD, H., *The Collector's Dictionary of Clocks*, Nova York, A.S., Barnes and Co., 1964. MONTAÑÉS, Luis, «Relojes», *Historia de las Artes Aplicadas e Industriales en España*, Madrid, Cátedra, 1982. MONTAÑÉS, Luis, *Relojes*, Madrid, Cipsa Editorial, 1986. FLEET, Simon, *Horloges et Pendules*, Paris, Hachette, 1963.
2. XARRIÉ i ROVIRA, Jaume, «Els antics rellotges domèstics catalans», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 469, gener 1999, pàg. 29.
3. Té el número d'inventari 237. Anteriorment, havia estat inventariat amb el número 5083.

qual s'estructura en tres registres horitzontals marcats per motllures. El cap, de volum quadrangular, presenta una façana centrada per una obertura ovalada en vertical, coberta amb vidre, que ressegueix el perfil de l'esfera i què n'és la portella d'accés.

El tronc, d'una alçada tres vegades superior, té el frontal estructurat amb els mateixos criteris, amb l'obertura en forma de mandolina que contorneja el pèndol. La base, de volum equivalent al cap, no presenta cap obertura. A l'interior, un simple sistema de llistons perpendiculars situats a la base del cap, actua de suport per a la maquinària del rellotge.

L'esfera és formada per un disc esmaltat de color blanc, amb el cercle horari dividit en minuts i numeració romana de XII hores, de color negre. Té busca horària i minutera, de llautó calat, que presenten un perfil semicircular al terç proper a la punta, a l'interior del qual hi ha dos cors i dos rombes afrontats. La punta és triangular, amb dos petits lòbuls laterals a la base.

Darrere les agulles hi ha la roda del despertador, també de llautó, que conté un cercle horari de numeració aràbiga estampada. Té dues bocaclaus, una per a la marxa, i l'altra per a la soneria.

L'esfera és envoltada per una orla ovalada amb decoració de raigs radials en color verd daurat metal·litzat. La pèndola té forma de mandolina. Presenta una tija decorada a base de branques entrecreuades de pàmpols i raïms de color verd daurat metal·litzat. La llentia és centrada per un medalló circular, que conté una escena d'interior en què una dona guarda el son d'un nadó al bressol, i té la peculiaritat que el bressol oscil·la amb el moviment del pèndol. El medalló és envoltat per una orla de rajos radials, coronada per dos ocells afrontats amb les ales desplegades, que fan de trancisió entre la llentia i la tija.

Les orles de l'esfera i la pèndola són de llautó estampat, parcialment repussat i brunyit, amb una aplicació de policromia feta a base de pigments metàl·lics, i coberta amb una capa de vernís a base d'alcohol, per evitar oxidacions.

La llentia de la pèndola és estampada, parcialment cisellada i esmaltada a mà.

Al revers de la pèndola es conserven dues etiquetes impreses, amb algunes llacunes. La primera, situada al revers de la llentia, té la següent inscripció: «Modèles [L.P.] / Balanciers à FIGURES M[OBILES] / SYSTÈME BREVETÉ / Berceau» (el darrer terme és escrit a tinta).

La segona, situada al revers de la tija, té el títol «Modèles L.P. 1888-89 / Balanciers», a sota del qual s'hi desglossa una taula.

La caixa que guarda el mecanisme és de secció rectangular, tancada mitjançant plaques de llautó desmuntables, en què les dues laterals són portelles d'accés a l'interior. La cara frontal és tancada, a més, amb l'esfera. El mecanisme és regulat per una pèndola suspesa d'una forquilla, i mogut per un parell de pesos de forma cilíndrica. Quatre pilars, distribuïts en parella a les cares llargues, sostenen els trens d'engranatge de marxa i soneria. Cada tren és mogut per un pes, sostingut per una corda que s'enrotlla al barrilet. L'òrgan de transmissió és a base de pinyons i rodes de dents carrades, amb escapament d'àncora que regula el mecanisme de la marxa. Té soneria d'hores i quarts[4] sobre quatre timbres, situats al capdamunt, i dispositiu per

4. Cops per quart i soneria d'hora amb repetició, amb tota probabilitat.

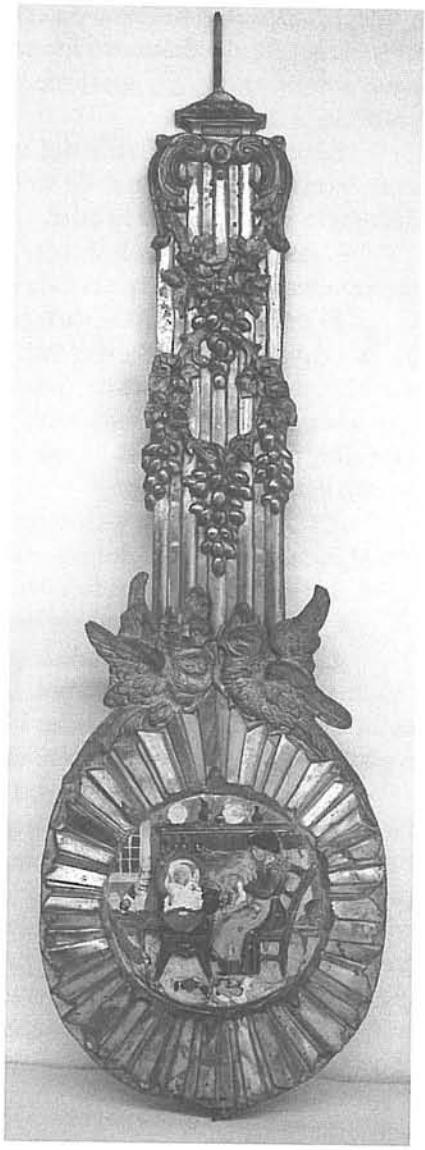

Fig. 1.– Detall de l'esfera.

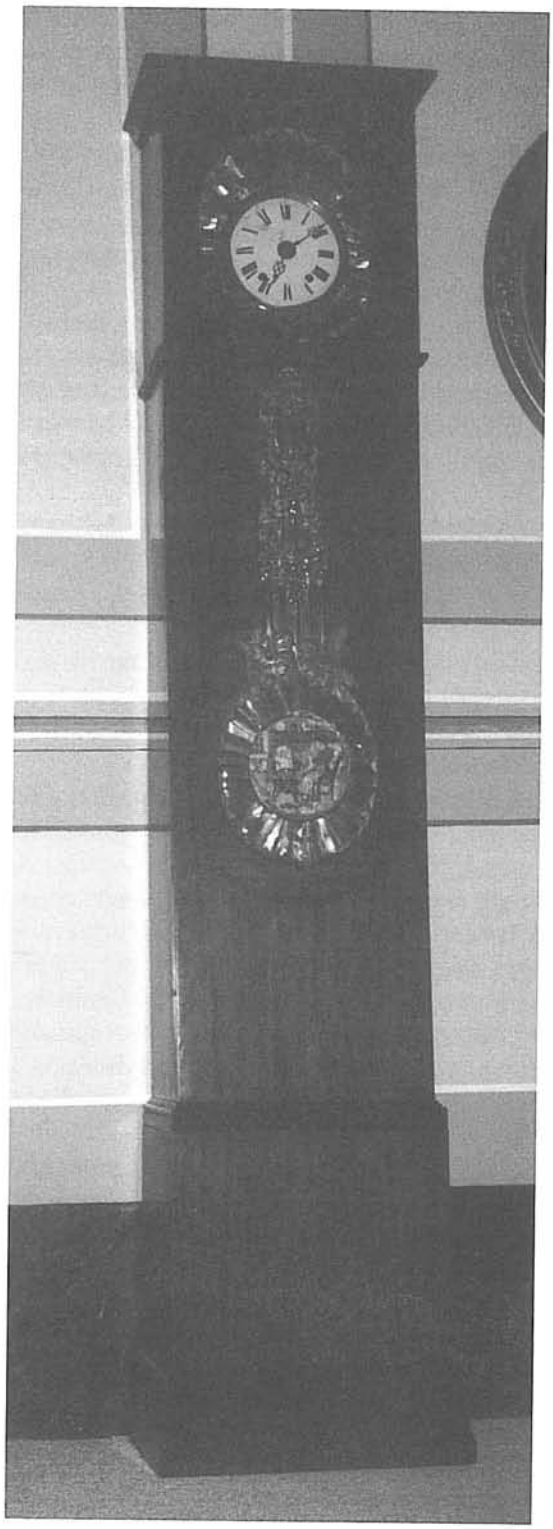

Fig. 2.– Rellotge de caixa alta.
Núm. Inv. 237.
Museu Romàntic Can Papiol
(Vilanova i la Geltrú).

a despertador. Els timbres o campanes són casquets semiesfèrics en què el central, més elevat, té un diàmetre major que els laterals, un dels quals presenta una campana sobreposada. Els martellets tenen forma paral·lelepipèdica i colpegen sobre la paret de la campana.

Els *comtoise* de finals del segle XIX es caracteritzen per una caixa en forma de violí, bombada a la zona de la llentia, amb el cap quadrangular o circular, i amb decoració policroma al frontal.

L'esfera i la pèndola són de llautó estampat i policromat amb escenes i/o motius decoratius, cada un dels quals té una denominació pròpia.[5]

El procés productiu dels rellotges *comtoise* (i de tots els rellotges en general), incloïa diversos tallers especialitzats, cadascun dels quals estava especialitzat en la manufactura d'una part del rellotge. Els ornaments, és a dir, el coronament de l'esfera i la pèndola, eren realitzats per tallers familiars establerts a les viles de Morez i Morbier, principalment. El mecanisme, les agulles i els pesos, corrien a càrrec de fàbriques o tallers locals.

La unió d'aquests dos components s'establia a través de la figura del *marchand*, que venia els rellotges complets,[6] amb caixa o sense. La primera opció, més habitual, suposa la manufactura de la caixa en tallers d'ebenisteria locals. La segona, implica la realització de la caixa en un altre centre de producció.

Una de les etiquetes de la pèndola del rellotge de Can Papiol té escrites les lletres L.P. a la part superior central. Són les inicials de Léon Paget.[7] A sota, hi ha una taula dels models de pèndoles i d'ornaments d'esfera corresponents al catàleg dels anys 1888-89, data que apareix al marge superior dret de l'etiqueta.

Léon Paget era membre d'una de les família més importants dedicades a la fabricació de pèndoles i ornaments de rellotges, establerta a Morbier.[8] Cap al 1810 Pierre-Claude Paget va crear un taller de pèndoles i ornaments de rellotge i fou el primer en realitzar una producció seriada amb nous dissenys. El seu fill, Léon, el va succeir i va inventar uns models de pèndoles més complicats: els Termo-Higròmetres, i les Figures Mòbils.[9] Els primers duien incorporat un termòmetre que s'integrava en l'escena que es representava a la llentia. Els segons eren motius animats mitjançant l'acció d'un contrapès interior.[10] Tant els un com els altres van gaudir d'un gran èxit i es van vendre arreu d'Europa. Aquests models, de forma discoïdal, s'encaixaven a les pèndoles formant les llenties, i possibilitant un ampli ventall de combinacions.

L'altra etiqueta fa referència al model de llentia, és a dir, a l'escena animada que s'ajusta a la pèndola, i respon al nom de *Berceau*.[11] El catàleg de productes de

5. *Ibid.*, pàgs. 45-50. Els fabricants de pèndoles tenien catàlegs anuals on es recollien els models de pèndoles i orles, cadascun d'ells catalogat amb un nom concret.
6. *Ibid.*, pàg. 29.
7. *Ibid.*, pàgs. 29 i 44.
8. Hi ha documentades força famílies dedicades a la fabricació d'aquests objectes. *Ibid.*, pàgs. 43 i 44.
9. Fixeu-vos que s'anuncien en una de les columnes de l'etiqueta.
10. MAITZNER, F.; i MOREAU, J., *Recherches....*, pàg. 29 i pàg. 51, fig. 118.
11. *Ibid.*, pàgs. 45-50.

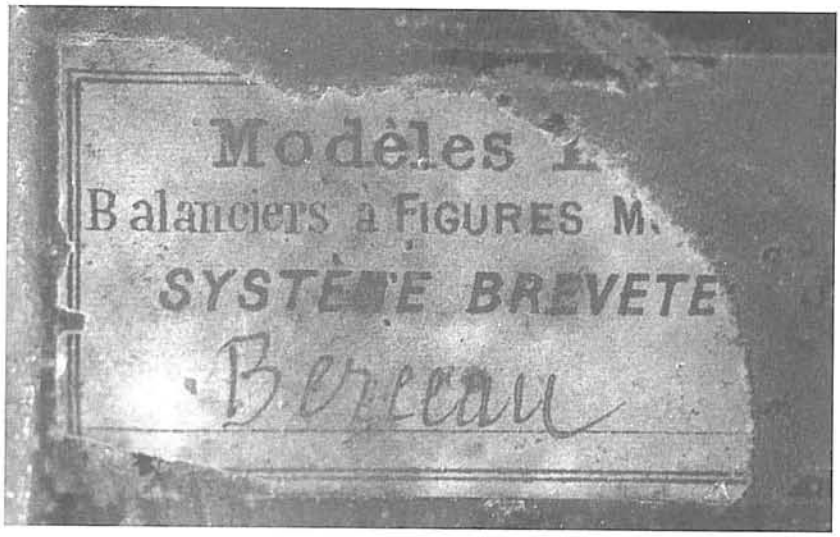

Fig. 3.– Etiqueta del revers de la pèndola.

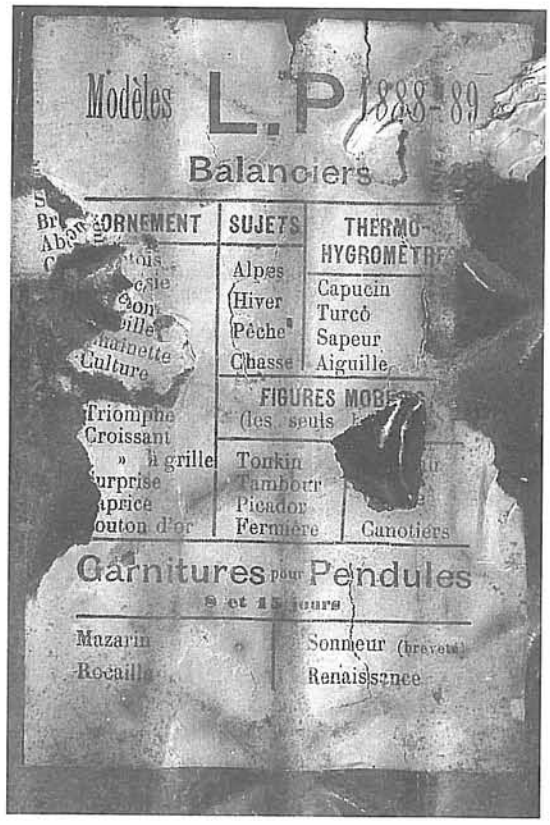

Fig. 4.– Etiqueta del revers de la llentia.

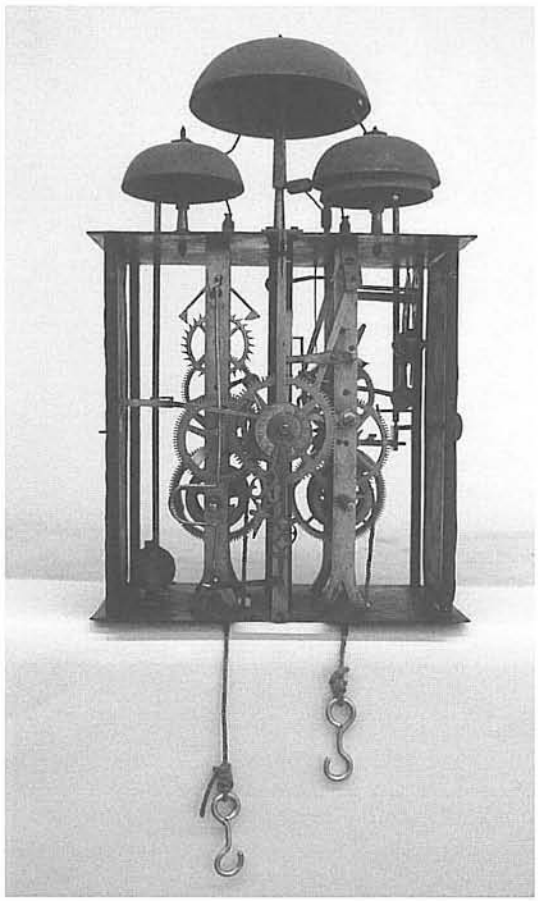

Fig. 5.– Vista del mecanisme.

l'any 1889-90, compta amb catorze models de pèndoles totalment acabades, i onze discos per a les llenties.[12] Cada model està catalogat amb un nom, l'origen del qual està en l'escena o motiu decoratiu que s'hi representa. Les pèndoles contenen diversos motius decoratius que prenen noms molt del gust de l'època: *Breton, Culture, Triomphe, Magnifique,...*

Les escenes es concentren a les llenties i abarquen un ampli ventall de temes, des d'escenes commemoratives d'esdeveniments polítco-socials, fins a escenes de la vida rural, de la vida al mar, escenes costumistes o faules.[13] Les figures Mòbils representen escenes costumistes i en destaquen els següents títols, que, a la vegada, foren

12. Al propi catàleg s'informa que, per problemes d'espai, no apareixen les pèndoles combinables amb les escenes dels discs.
13. Entre aquestes últimes, va tenir molt d'èxit l'escena que representava l'arribada dels nadons, portats per la cigonya.Vegeu MAITZNER, F.; i MOREAU, J., *Recherches...*, pàg. 52.

els més venuts: *La fermière, le Berceau, le Cigne, le Toréador, le Charretier, le Danceur, le Coiffeur, le Bouveur,...*

Quant al mecanisme, hom pot constatar la semblança entre el mecanisme del rellotge del museu i el mecanisme dels rellotges *comtoise* de finals del segle XIX.[14]

Les caixes del mecanisme són de secció rectangular, amb dos trens paral·lels sostinguts per pilars metàl·lics. Els trens de moviment presenten el mateix tipus de rodes i d'escapament. Els trens de soneria presenten la mateixa tipologia i distribució en l'arbre de martells, i en la forma d'aquests; en la cremallera, el volant i els contrapesos, en forma de baldufa i situats en un lateral. Fins i tot la roda de despertador, amb la numeració aràbiga estampada, la forma de les agulles i els pesos corresponen a les realitzacions de finals del segle XIX i inicis del segle XX, segons la catalogació realitzada per Francis Maitzner i Jean Moreau.[15]

La caixa de fusta, en canvi, presenta força diferències amb les caixes típiques dels *comtoise*,[16] cosa que fa pensar en una manufactura foránia als models del Franc Comtat. Les caixes dels *comtoise* de finals del segle XIX estan en forta consonància amb el disseny de l'esfera i la pèndola. Un tret bàsic és la diferenciació visual dels tres cossos, mitjançant jocs de volums que segueixen els perfils dels pèndols i les esferes. La base acostuma a ser cúbica o trapezoïdal, el tronc bombat en forma de violí i el cap sovint té un perfil lleugerament ovalat. La pèndola ornamentada queda perfectament emmarcada per la finestra, evitant la visió interior de la caixa i dels pesos. Els frontals solen estar pintats o gravats amb escenes costumistes, decoració vegetal i sanefes que ressegueixen el perfil de les obertures.

Aquests trets contrasten amb la caixa del rellotge del Museu Romàntic, de concepció rectilínia i austera, i amb absència d'ornamentació pictòrica, cosa que indueix a pensar en una realització catalana, o bé en una nova caixa executada a causa d'algun contratemps en l'original.

14. Francis Maitzer i Jean Moreau van realitzar una classificació cronològica i tipològica dels diversos elements dels rellotges *comtoise*. Vegeu MAITZNER, F.; i MOREAU, J., *Recherches....*, pàgs. 53-64.
15. *Ibid.*, pàgs. 56, 57 i 64, figs. 129 i 140.
16. Vid. AA.VV., *La Pendule Française...*, pàg. 278. MAITZNER, Francis; i MOREAU, Jean, *Recherches...*, pàgs. 63 i 64.